

08

**Dejan
DURIĆ**

Rijeka

Izvorni znanstveni rad

Dvadeseto stoljeće kroz prizmu pamćenja: memoar *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* Ferenca Fejtöa

1.

Od *Budimpešte do Pariza preko Zagreba* Ferenc Fejtöa osvjetljava povijest dvadesetoga stoljeća iz osobne perspektive svjedoka. Fejtöv je memoar podijeljen u četiri cjeline koje otpadaju na četiri razdoblja njegova života. One ujedno korespondiraju s trima etapama dvadesetoga stoljeća pa su u memoaru osobno i društveno-povijesno-političko povezani te se međusobno zrcale. Taj odnos svjedoči o kolebanju intelektualaca u dvadesetom stoljeću, koji je suočen s galopirajućim i devastirajućim zbivanjima.

Djelo ću sagledavati kroz prizmu pamćenja u rubno književnim tekstovima. Memoar narativnim strategijama, principima oblikovanja te žanrovskim konvencijama upućuje na procese prisjećanja, aktualiziranja, tumačenja i reinterpretiranja – pohranjuje pamćenje, ali i sudjeluje u njegovu rasprostranjivanju, napose u društvenoj domeni. S obzirom na događaje koji su obilježili dvadeseto stoljeće te na niz pokazatelja iz dvadeset i prvoga stoljeća, posebice se po- tica- jnim pokazuje problematika židovskoga identiteta, antisemitizma i asim-

lacije. Ona je provedena kroz cijeli memoar, iako se najviše razmatra u prvome i četvrtome dijelu. To je doba raspada multinacionalne monarhije u niz mononacionalnih država te period u kojem je antisemitizam bio rasprostranjen u sastavnicama monarhije, ali i razdoblje memoaristovih formativnih godina. Također, a s obzirom na preokupaciju pamćenjem, postavlja se pitanje može li djelo danas funkcionirati kao osmatračnica za suvremeno doba? Time ću u radu razmotriti doprinos teksta u tvorbi kolektivnoga i društvenoga pamćenja te način na koji Fejtövo djelo danas može biti aktualno u kontekstu trenutanih društvenih pokazatelja. *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* temelji se na osobnim reminiscencijama i promišljanjima, no pruža intrigantne podatke i promišljanja o kulturi i povijesti dvadesetoga stoljeća te usmjerava na bitan aspekt proučavanja pamćenja koji temelje ima u društvenoj odgovornosti i etici pamćenja.¹

2.

Zbog nastojanja da se strukturira životna priča kroz prisjećanje proteklih životnih trenutaka, djelo nas neminovno dovodi u kontekst problematike odnosa pamćenja i književnosti, odnosno književnosti kao medija individualnoga i kolektivnoga pamćenja, kako ga je formulirala Astrid Erll. Književnost, naime, ima mogućnost da reprezentira rad pamćenja, ali i da ga pohranjuje te djeluje na njegovo prenošenje, prilikom čega autorica osobito ističe recepcijski kontekst od kojega ovisi koliko će uspješno neko djelo zaživjeti unutar određene kulture pamćenja.² Fejtövo djelo već žanrovskim konvencijama upućuje na unutartekstovne signale koji čitatelje usmjeravaju na memorijsku problematiku. Afirmira brojne narativne i oblikotvorne strategije karakteristične za prozne tekstove koji razmatraju kompleks pamćenja. Zato ću u nastavku sagledavati žanrovske odrednice jer izravno uvode u vidokrug razmatranja pamćenja, a zatim i struktura djela koja je blisko vezana uz njih, ali i činjenicu da (re)konstrukcija životne priče kroz prisjećanje prošlosti ovisi o (ne)stabilnosti i selektivnosti pamćenja i pamtitelja.³

Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba nefikcionalno je djelo koje određujemo kao memoarsku prozu – autor iznosi fragmente događanja iz vlastitoga života te ljudi s kojima je nekada bio u interakciji, a koji su njega i te druge egzistencijalno definirali. Riječ je o nastojanju da se oblikuje autobiografski zapis,

¹ Usp. Dejan Durić, *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*, (Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018); Avishai Margalit, *The Ethics of Memory*, (London–New York: Harvard University Press, 2002).

² Astrid Erll, *Memory in Culture*, (London: Palgrave Macmillan, 2011), 161.

³ Usp. Birgit Neumann, „The Literary Representation of Memory”, in *Media and Cultural Memory*, ed. Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008), 333–343.

koji ulazi u obiman korpus tekstova koje nazivamo »pisanje o životu« (*life-writing*). Saunders ističe njegovo široko terminološko određenje jer obuhvaća različite tekstove i žanrove u koje, među ostalim, ubrajamo dnevnike, memoare, biografije, autobiografije – dakle, nefikcionalne žanrove koji za predmet razmatranja uzimaju životnu priču pojedine osobe.⁴ *Life-writing* vezan je uz koncept autobiografskoga pamćenja pa stoga počiva na temporalnoj dimenziji. Pascal nudi podosta tradicionalnu definiciju autobiografskoga zapisa jer kao njegovu temeljnu preokupaciju ističe mogućnost istraživanja svijesti subjekta te analizu sebstva i osobnosti kako autora tako i ljudi s kojima je dolazio u interakciju.⁵ Pritom stvara ponešto grubu razdjelnicu između unutarnjega i vanjskoga plana jer prema njegovu mišljenju psihološka dimenzija pojedinca preuzima prevagu nad okolišnim uvjetima, iako vanjski događaji nesumnjivo utječu na privatnu sferu čovjeka. Današnja istraživanja pamćenja veći naglasak stavljaju na društvenu dimenziju autobiografskoga pamćenja.⁶ Autobiografsko pamćenje tako uključuje „epizodično pamćenje (posebne epizode u nečijem životu) i autobiografsko znanje (konceptualno, generičko, shematsko znanje o vlastitoj osobnoj povijesti)”,⁷ no da bi se moglo ostvariti potrebna je društvena komunikacija. Dijeljenje životne priče s okolinom čimbenik je njezine aktualizacije. Stoga Fejtővo djelo možemo iščitavati na barem dvjema razinama: s jedne strane posrijedi je priča osobnoga iskustva, no ona ujedno referirana na ljude i događaje s kojima je autor bio u interakciji pa se time uključuje u razmatranje širi opseg znanja. Pisanje o životu stoga može biti „izvor za proučavanje kulturnoga pamćenja [...] kako je pamćenje proizvedeno, konstruirano, napisano, preneseno”.⁸ Takav tekst upućuje na osobite forme oblikovanja pamćenja koje su bliske iskustvenom modusu Astrid Erll, u kojem je pamćenje egzistencijalno ovjereno jer je vezano uz specifičnu osobu i njezina stvarna životna iskustva, bilo kroz aktivno sudjelovanje ili svjedočenje.⁹ Također nudi društveni kontekst koji nam može štošta reći o prostorno-vremenskim osobitostima predočenoga svijeta. Čitatelj ujedno može usporediti svoje znanje s memoaristovim iskustvom i promišljanjima, čime se otvara prostor za društvenu polemiku, koja također može aktivno doprinijeti problematiziranju i produkciji pamćenja.

⁴ Max Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, in *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erll i Ansgar Nünning (Berlin i New York: Walter de Gruyter, 2008), 321.

⁵ Roy Pascal, *Design and Truth in Autobiography*, (London i New York: Routledge, 2016), 162.

⁶ Usp. Harald Welzer, „Communicative Memory”, in *Media and Cultural Memory*, ur. Astrid Erll i Ansgar Nünning (Berlin i New York: Walter de Gruyter, 2008), 285–298.

⁷ Hellen L. Williams and Martin A. Conway, „Networks of Autobiographical Memories”, in *Memory in Mind and Culture*, ed. Peter Boyer and James Wertsch (New York: Cambridge University Press, 2009), 33.

⁸ Max Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, 323.

⁹ Usp. Astrid Erll, *Memory in Culture*, 158–59.

Dakle, koncept »pisanja o životu« te autobiografskoga modusa dovodi nas u ispovjedni kontekst – autor iznosi životne epizode i svoja promišljanja o njima impliciranoj čitateljskoj publici. Najjednostavnije bi bilo reći da autobiografski usmjeren tekst ima za cilj iznošenje životne priče autora, u kojem se postupkom selektiranja odabiru bitni, odnosno formativni događaji i etape njegova života, redovito u temporalno-sukcesivnoj, odnosno linearno-kronološkoj maniri. Takva gradacijska struktura je bitna zbog razvojnih aspekata naracije: tendira se prikazati kako su opisani događaji utjecali na pripovjedača i kako se on pod njihovim utjecajem mijenjao.¹⁰ U pozadini se toga sagledava kako se mijenjao i kontekst: intelektualna klima, politička i društvena uređenja, ekonomski trendovi te kultura općenito. Navedena struktura i dvostruki plan razmatranja primjetni su i u Fejtövu djelu.

Za njega također vrijedi autobiografski ugovor Lejeunea, koji za autobiografski tekst kaže da je „retrospektivna prozna naracija koju je napisala stvarna osoba dotičući se vlastitoga iskustva te u kojoj je fokus na njegovu individualnom životu, osobito na priči o njegovoj osobnosti“.¹¹ Za autobiografski ugovor važno je da identitet autora, pripovjedača i protagonista bude isti, dakle osoba potpisana na koricama knjige kao autor ujedno iznosi priču te kao protagonist sudjeluje u zbivanjima,¹² što je slučaj s autorom, pripovjedačem i protagonistom *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*. Lejeune navodi četiri kategorije kada govorimo o autobiografiji: formalni kriterij vezan je uz prozno oblikovanje narativnoga teksta; tematski kriterij uvjetuje da djelo progovara o životu pojedinca te prikazuje njegov osobni razvoj; autorski kriterij zahtijeva da identitet autora i pripovjedača bude isti; kriterij pripovjedača upućuje na potrebu za analeptičkom organizacijom naracije te da se pripovjedač i glavni lik identitetski podudaraju.¹³ Fejtöv tekst zadovoljava spomenute uvjete, no kako sam ranije naveo da je posrijedi memoar, ne bi bilo naodmet spomenuti da Lejeune kod memoarskoga tipa proze isključuje priču o osobnosti i osobnom razvoju¹⁴ jer više za cilj ima pripovjedačevo iznošenje sjećanja i reminiscencija na bitne ljude i događaje po svoj i kolektivni život uz isticanje vlastitoga mišljenja i stavova vezanih u njih. Naravno, „za memoare je karakteristično da barataju autobiografskim činjenicama: dok je biograf usmjeren na sebe, memoarist je usmjeren na druge.“¹⁵ Međutim, u tekstu mađarskoga autora osobni razvoj neprestano je prisutan te upućuje na procesualnost: odrastanje, sazrijevanje, shvaćanje vlastitih zabluda. Drugi postaju dio naše priče biografije te utječu na nas.

¹⁰ Usp. Neumann, „The Literary Representation of Memory“, 336.

¹¹ Philip Lejeune, *On Autobiography* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989), 4.

¹² Lejeune, *On Autobiography*, 5.

¹³ Lejeune, *On Autobiography*, 4.

¹⁴ Lejeune, *On Autobiography*, 4.

¹⁵ Sally Cline and Carole Angier, *The Arvon Book of Life Writing: Writing Biography, Autobiography and Memoir* (London: Methuen Drama, 2010), 90.

Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba pokazuje klasičnu narativnu strukturu memoarskoga teksta: događaji se sekvencioniraju kronološki, no sama je naracija fragmentarna jer je selektivnost vrlo izražena. Dok u autobiografskom zapisu »priča« treba ostavljati dojam da nesmetano teče, memoar često ne skriva selektivnost: u Fejtövu su djelu četiri dijela podijeljena u serije kratkih poglavlja – fragmenata, koji se dotiču određenih situacija i ljudi za koje je pripovjedač procijenio da su bitne da o njima govori. Dolazi do povezivanja dviju razina: ispovjedno intonirane naracije sa sagledavanjem širega povijesnoga konteksta i njegovih sudionika. Svaki memoar, kao dio korpusa »pisanja o životu«, ima dvije dimenzije: jedna je osobna, a druga je nadosobna. Osobna je vezana uz ispovijedan i refleksivan karakter, baziranje na memoaristovom iskustvu i svjedočanstvima, čime nas izravno dovodi u auto/biografski kontekst. Nadosobna je vezana uz javnu: društvenu i političku dimenziju jer uključuje razmatranje ljudi i događaja iz autorova života pa memoar redovito karakterizira portretiranje društveno-kulturne panorame, ali iz osobite i subjektivne dimenzije. Upravo iz navedenoga razloga predstavlja poticajan materijal za sagledavanje pamćenja, tim više što je prisutno izdvajanje događaja te progovaranje autora o sebi.

Zerubavel naglašava da ne možemo zapamtiti sve kao što niti pamćenje ne možemo svesti na ponavljanje usvojenoga. Ističe strukturiranost procesa pamćenja i prisjećanja, a sama strukturiranost upućuje na interpretaciju jer se time nešto (pre)oblikuje, ali i mijenja, prepravlja, iskrivljuje.¹⁶ Prisjećanje može ovisiti o brojnim okidačima iz okruženja koji mogu pobuditi spontane evokacije ili reminiscencije pa je neobično govoriti o njegovu strukturiranju. Međutim, kada govorimo o književnom ili diskurzivnom tekstu poput Fejtöva tada narativizacija često biva temeljena na pokušaju da se jednome životu ili dobu podari struktura te se pokuša pronaći uzročnost u raznim društvenim i kulturnim procesima, što će biti primjerno u razmatranju teme židovskoga identiteta i asimilacije u memoaru. Pritom bira događaje koji imaju formativan karakter po njegov identitet, životnu priču te sliku epohe. To usmjerava na tekstualiziranu narav identiteta i povijesnih razdoblja: „subjekt je uvijek u procesu konstrukcije ili revizije: nikada uistinu ne postaje stabilan objekt pamćenja, nego uvijek ostaje određena vrsta projekta kroz koji je pamćenje strukturirano i interpretirano.”¹⁷ Drugi bitan aspekt odnosi se na činjenicu da se prisjećanje vrši s vremenskim odmakom pa su sjećanja rezultat rekonstrukcije te naknadne interpretacije. Stoga Saunders zaključuje da su „uvijek posrijedi retekstualizacije jer prvo slijedi iskustvo pa pisanje.”¹⁸ Fejtö se kao pripovjedač s vremenskim

¹⁶ Eviatar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of Past*, (Chicago–London: The University of Chicago Press, 2003), 11.

¹⁷ Geoffrey Cubitt, *History and Memory*, (Manchester–New York: Manchester University Press, 2007), 93.

¹⁸ Max Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, 323.

odmakom prisjeća događa iz svoje prošlosti i prošlosti prijatelja ili članova obitelji, no ta sjećanja podliježu procesu (re)interpretacije zbog temporalnoga otklona, što je rezultat pripovjedačke funkcije u prvom licu koja je istodobno izvandijegetska i homodijegetska. Događaje iznosi s vremenskom distancom pa se nalazi izvan svijeta o kojem pripovijeda, a to mu omogućuje nadređeni i pregledni položaj. Istodobno kao „lik” sudjeluje u iznesenim događajima, što mu jamči iskustvenu uvjerljivost.

3.

Prvi i ujedno najduži dio memoara znakovito je nazvan *Moje domovina* te se otvara periodom prije Prvoga svjetskoga rata. Pokriva razdoblje od odrastanja i školovanja pripovjedača pa do njegova odlaska iz Mađarske 1938. godine. Stoga što se bavi formativnim godina subjekta, koje su isprepletene s političkim i društvenim promjenama potaknutim raspadom multinacionalne Austro-Ugarske Monarhije, razumljivo je da će problematika porijekla i identiteta u prvome dijelu biti u velikoj mjeri isprepletена s memoaristovom životnom putanjom. Prvi se dio i otvara opaskom o porijeklu: „Za one koji me ne poznaju ja jesam i ostajem Mađar.”¹⁹ Mađarska je, naime, nudila mogućnost poslovnoga prosperiteta što je bio okidač dolaska Fejtöve mnogonacionalne obitelji da bi on tijekom odrastanja bio svjedokom preobrazbe mađarskoga društva, kako sam navodi, iz tolerancije u netoleranciju.²⁰ Opaske na Prvi svjetski rat u memoaru kratke su i uzgredne te se autor više referira na postratno razdoblje u Mađarskoj te društvene i političke posljedice do kojih je rat doveo, zatim na revoluciju i kontrarevoluciju, odnos nacionalista, socijalista i komunista, odnosno različite političke perturbacije te mjesto i položaj Židova unutar njih, sa skiciranjem glavnih političkih aktera te suprotstavljenih ideoloških strana. Beller tumači da su Židovi u Mađarskoj prije Prvoga svjetskoga rata bili izrazito dobrodošli, što objašnjava ekonomskim razlozima: smatralo se da će doprinijeti modernizaciji ekonomije te gospodarskom razvoju, a to je preduvjet za političku emancipaciju.²¹ Međutim, prije holokausta i Drugoga svjetskoga rata, antisemitizam je bio rasprostranjen srednjom Europom i Austro-Ugarskom te se njegovi odjeci počinju osjećati u Mađarskoj tijekom i nakon Prvoga svjetskoga rata. Beller antisemitizam sagledava u dvojakom kontekstu: kao politički pokret koji se javio u novijoj povijesti te kao ideologiju koja je plodno tlo našla u srednjoj Europi krajem devetnaestoga stoljeća te je vrhunac doživjela

---

¹⁹ François Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989), 15.

²⁰ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 16.

²¹ Steven Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, (Oxford–New York: Oxford University Press, 2007), 20.

holokaustom.²² Helling također drži da je velika pojava antisemitizma bila karakteristična za Europu krajem devetnaestoga stoljeća.²³ Beller ujedno smatra da su iracionalni, psihološki čimbenici odigrali bitnu ulogu u njegovu javljanju i jačanju, što naziva psihološkim oblikom antisemitizma,²⁴ na što ću se kasnije nadovezati referiranjem na Žižeka. Na element psihološkoga antisemitizma često će upućivati i Fejtö u kontekstu mađarske kulture, iako ga neće tako imenovati. Beller²⁵ kao i Wistrich dijele stav da je srednja Europa bila pogodna za bujanje antisemitističkih pojava: „politički antisemitizam je stekao posebnu rezonancu posljednjih godina Austro-Ugarskoga Carstva – kolijevke intenzivnih nacionalističkih borbi koje su njegovale socijalnodarvinistički pogled na povijest kao »borbu rasa«.”²⁶ Unatoč tome, do Drugoga svjetskoga rata, smatra Fejtö, mađarski su Židovi imali veliku kulturnu i političku ulogu „u organizaciji radničkih pokreta.”²⁷ U poglavlju *Revolucija i kontrarevolucija*, u kontekstu kraja Prvoga svjetskoga rata, autor naznačava židovske progone te bujanje postratnoga antisemitizma.²⁸ U nastavku donosi brojne primjere antisemitističkih izgreda tijekom kontrarevolucije admirala Horthyja, što potiče daljnji razvoj antisemitizma, koje također potkrepljuje navodima iz publicističke literature.²⁹

Vrijeme je to kada svećenstvo potiče mit o Židovima kao bogoubilačkom narodu. Tako spominje i Józsefa Pehma – župnika njemačkoga porijekla – koji širi netoleranciju oslanjajući se na spomenuti i tada uvriježeni stereotip o bogoubilačkom narodu, a kasnije postaje kardinal i primas Mađarske.³⁰ Zatim je upečatljiva situacija tijekom srednjoškolskoga obrazovanja iz 1919. godine kada profesor povijesti, sklon učenju napamet, daje pripovjedaču negativnu ocjenu jer nije memorirao dvije rečenice uz uvredljivu opasku: „Uostalom kako sam mogao pretpostaviti da će jednoga Židova zanimati povijest naše zemlje?”³¹ Posrijedi je kaotično razdoblje dvadesetoga stoljeća u Mađarskoj pa pripovjedač zaključuje: „dojučerašnji komunisti postaju antikomunisti i najzasljepljeniji antisemiti.”³² Tijekom odrastanja memoarist je tako zbog porijekla i vjere više puta bio žrtvom diskriminacije, a *numerus clausus*

---

²² Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, 1.

²³ Jocelyn Helling, *The Holocaust and Antisemitism: A Short History*, (Oxford: Oneworld Publications, 2003), 22.

²⁴ Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, 3.

²⁵ Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, 16.

²⁶ Robrt S Wistrich, *Laboratory for World Destruction: Germans and Jews in Central Europe*, (Lincoln–London: University of Nebraska Press, 2007), 6.

²⁷ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 65.

²⁸ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 28.

²⁹ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 28.

³⁰ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 28.

³¹ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 29.

³² Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 29.

mu onemogućuje upis na željeno sveučilište: „Bethlen je zadržao *numerus clausus*, koji je ograničavao na 5 % upis Židova na visokoškolske ustanove.”³³ Situacija se ne mijenja niti tijekom studiranja. Prisjećajući se boravka u Pečuhu, referira na dva velika studentska udruženja: jedno je klerikalno, a drugo – Turul (Sokol) – je nacionalističko i desničarsko te je poticalo protužidovske tučnjave.³⁴ Posebice se osvrće na sukob demokrata i pokreta narodnih pisaca (populista)³⁵ te bitne figure tog pokreta poput Lászla Németha i Gyule Illyésa, kao i na ulogu antisemitizma u tom konfliktu.³⁶ Fejtöv je stav da je pokret narodnih pisaca imao veliki utjecaj na onovremeno društvo i njegove stranputice te da upućuje na dezorijentaciju mađarske inteligencije nakon kontrarevolucije 1919. i „kršćanskoga pravca” koji je uslijedio nakon toga. Na navedenu problematiku, koja je doprinijela bujanju antisemitizma, nadovezuju se nacistički pritisci u osvit Drugoga svjetskoga rata.³⁷

Možemo zaključiti da Fejtö antisemitizam u Mađarskoj u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća shvaća kao kontinuitet devetnaestostoljetnoga antisemitizma, koji je pojačan novim političkim strujanjima. Rezultat je trojakih utjecaja: kontrarevolucije u Mađarskoj, kršćanskoga pravca te pokreta narodnih pisaca. Napose je naišao na plodno tlo zbog ekonomske krize i opadanja srednje klase tridesetih godina, a potom krajem istoga desetljeća zbog nadirućega

---

³³ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 32.

³⁴ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 47.

³⁵ “U djelu *Mémoires: De Budapest à Paris (Memoari: Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba)* François Fejtö u poglavlju *Populistes contre démocrates (Populisti protiv demokrata)* javlja se izrazi *populisti* i *demokrati* (Paris: Calmann-Lévy, 1986, 87), vezani uz dva dominantna pokreta u mađarskom intelektualnom životu između dva svjetska rata. Francuski izrazi narodni pokret pisaca smještaju u negativan kontekst usprkos tome što je on bio važna pojava u mađarskoj kulturi i koji je rezultirao brojnim i vrijednim ostvarenjima. I sam Fejtö upozorava na problem interpretacije francuske riječi *populiste*. I dok u mađarskom prijevodu, u naslovu ovog poglavlja (*Népiesek a demokraták ellen*) ne stoji izraz *populisták*, u hrvatskom prijevodu koji je nastao prema izvornom francuskom predlošku nažalost možemo pročitati upravo to (*Populisti protiv demokrata*), što može dovesti do krivog tumačenja pokreta narodnih pisaca – pogotovo danas. Narodni pokret pisaca bio je ideološko-političko i književno stremljenje nastalo tridesetih godina 20. stoljeća koje je izraz „narodni” koristilo kao samoodređenje. Nakon Prvog svjetskog rata pisci narodnog pokreta – suprotstavljajući se višem, i s njim asimiliranom, srednjem staležu – smatraju da u seljaštvu mogu pronaći onaj društveni sloj koji bi mogao dovesti do preporoda nacije. Članovi različitih skupina unutar tog pokreta bili su neistovjetnog, ali uglavnom nacionalističkog svjetonazora. Kasnije je raspon djelovanja tih međusobno slabo povezanih skupina sezao od radikalne ljevice do desnice. U središtu zanimanja književnosti narodnih pisaca, suprotno urbanim piscima, bio je prikaz života seljaštva. Suprotnost između narodnih i urbanih pisaca nije bila utemeljena samo u različitom svjetonazoru, već u nekim slučajevima i u osobnim razlozima. To se da primijetiti i u Fejtövom mišljenju o narodnim piscima, čak i u memoarima napisanima u poodmaklim godinama. [op. ur.]

³⁶ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 72.

³⁷ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 94.

nacizma. Navedeno je bilo moguće zbog određenoga, odnosno kaže Fejtő *umjerenoga* antisemitizma mađarske inteligencije, što do izražaja dolazi tijekom Drugoga svjetskoga rata.

Drugi dio *Francuz iz Mađarske* razmatra događaje i ljude od dolaska u Pariz do okupacije Francuske, a treći dio *Izgnanstvo u izgnanstvu* govori o napuštanju okupiranoga Pariza te traženju utočišta u francuskoj provinciji. Memoarist se nešto manje dotiče problematike Židova, no ona je posredno prisutna zbog konteksta Drugoga svjetskoga rata. Stoga se sagledava i analizira prožimanje nacizma i antisemitizma tijekom rata, prilikom čega umjereni antisemitizam mađarske vlade, zaključuje autor, predstavlja kontinuiranu trendova s kraja devetnaestoga i prve polovice dvadesetoga stoljeća. Fejtőa izrazito zanima što se događa u Mađarskoj.³⁸

Četvrti dio *Pokušajmo živjeti* kronika je postratnoga razdoblja te analiza učinaka i posljedica Drugoga svjetskoga rata kao i zaoštrene geopolitičke situacije s obzirom na početak hladnoga rata. U kontekstu razmatrane problematike bitna su tri poglavlja, koja slijede nakon iznošenja podataka da je dio pripovjedačeve obitelji skončao u nacističkim koncentracijskim logorima poput oca koji je preminuo u Auschwitzu te brata u Buchenwaldu.³⁹ Četvrti dio tako govori o preobraženom antisemitizmu.

Prvo od tih triju poglavlja naslovljeno je *Mađarska i njezini Židovi* te ukratko skicira povijest mađarskih Židova neposredno prije, tijekom i nakon Drugoga svjetskoga rata te podcrtava predratni antisemitizam koji je bio uočljiv u toj zemlji. Autor naglašava činjenicu da je Mađarska nakon Poljske dala najveći obol istrebljenju Židova u Europi. Mađarska je, tvrdi Fejtő, doživljavala pritiske izvan i unutar države da se aktivnije usredotoči na rješavanje židovskoga pitanja, a potom je 1939. sve Židove proglasila strancima.⁴⁰ Poseban predmet autorova interesa pokušaj je analize uzroka pasivnosti Mađara i Židova. Umjereni antisemitizam elita autor sažima kroz Horthyjevo mišljenje da ga frustrira što Židovi drže u svojoj rukama svu industriju i financije u zemlji⁴¹, što je blisko Žižekovu objašnjenju *jouissancea* Drugoga u lakanovskoj psihoanalizi. Žižek je Lacanov koncept *jouissance* Drugoga nastojao iskoristiti kako bi objasnio pojavu različitih tipova društvenih, kulturnih i političkih antagonizama, a kao temeljni primjer poslužio mu je antisemitizam. Njegovo tumačenje počiva na činjenici da pojedinci krivo poimaju da drugi nesmetano raspolaže užitkom (*jouissance* Drugoga), za koji su oni nepravedno zakinuti: „fantazija pruža *rationale* za inherentni zastoj žudnje: konstruira scenu u kojoj je *jouissance*, za koju smo uskraćeni, koncentrirana u Drugome koji ju je nama

³⁸ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 137.

³⁹ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 152.

⁴⁰ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 156.

⁴¹ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 157.

ukrao.⁴² Zatim nastavlja: „u antisemitističkoj ideološkoj fantaziji društveni je antagonizam objašnjen putem reference na Židova kao tajnoga agenta koji krade društvenu jouissance od nas (gomila profite, zavodi naše žene...)”.⁴³ Ovdje je uočljivo da dio političke elite onovremene Mađarske smatra da Židovi drže kapital u svojim rukama time što su vlasnici proizvodnih pogona te bi očito Mađarska primarno trebala pripadati Mađarima. Onaj koji kontrolira protok kapitala, usmjerava i druge procese bitne po opstojnost države. Horthy je ujedno smatrao da se Židove ne može i ne smije odmah odstraniti jer bi se na njihovo mjesto moralo dovesti nekompetentne Mađare, što bi imalo pogubne posljedice po ekonomiju. Dakle, prevladava stereotip o Židovima koji nam kradu užitak, no ipak se ističe da su vješti i sposobni poslovni ljudi kojima u Mađarskoj nema premca pa ekonomija zemlje ovisi o njima. Fejtö naglašava i da je postojala manjina koja je čekala da se Židovi sasvim uklone, a kao primjer navodi liječnike koji su željeli preuzeti dobro opremljene ordinacije i pacijente židovskih liječnika.⁴⁴ Postepena segregacija židovskoga stanovništva u konačnici je, drži Fejtö, dovela je do pasivnoga prihvatanja deportacija među mađarskim pučanstvom. Židovska pasivnost rezultat je, misli pripovjedač, nespremnosti jer su vjerovali da su kao asimilirano stanovništvo pod zaštitom mađarske države.⁴⁵ Fejtö referira na svoja pisma iz 1946. godine te kaže da je u njima krivnju za antisemitizam prebacio na nacizam jer antisemitizam nije stalno obilježje mađarske kulture⁴⁶, optimistično ističući vjeru u demokratizaciju. Međutim i sam pesimistično zaključuje da je njegova analiza u pismima bila odveć idealistična.

Treće bitno poglavlje naslovljeno *Komunizam i antisemitizam* vezano je uz kontekst Fejtöve knjige *Les Juifs et l'antisémitisme dans les pays communistes* (Židovi i antisemitizam u komunističkim zemljama). Razmatra praška suđenja te antiizraelsku i antisemitsku politiku Staljina, koja prema mišljenju autora ima dva izvora: Staljinov imperijalizam te socijalne čimbenike.⁴⁷ Posrijedi je, navodi Fejtö, zaokret od internacionalizma Lenjinova tipa na nacionalizam po mjeri Staljina. Problem, tumači autor, nastaje jer se prvo od Židova tražilo da se odreknu vjere i jezika u svrhu što bolje asimilacije, a kada su to učinili, nastavilo ih se doživljavati kao strani element. Fejtö, gradeći argumentaciju, kreće od pedesetih godina i procesa protiv Slanskoga. Uočava bitnu činjenicu da se kod optuženika isticalo židovsko porijeklo, čime se željelo insinuirati da su protiv asimilacije, iako su bili antinacionalistički nastrojeni. U pozadini

---

⁴² Slavoj Žižek, *The Plague of Fantasies*, (London i New York: Verso, 2008), 43.

⁴³ Slavoj Žižek, *The Plague of Fantasies*, 43.

⁴⁴ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 157.

⁴⁵ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 157–58.

⁴⁶ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 158.

⁴⁷ Fejtö, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 216–17.

toga leži zaokret u Staljinovoj politici prema Izraelu i Židovima, koja postaje antiizraelska i antisemitistička.⁴⁸ Posebnost ovoga fragmenta proizlazi iz činjenice da govori o drugoj strani antisemitizma, odnosno antisemitizmu u komunističkim zemljama, u kojima su mnogi Židovi gajili nade da će im socijalizam omogućiti društveno integriranje. Fejtő posebice ističe razdoblje između 1948. i 1953. godine kada dolazi do istrebljenja židovske kulturne elite SSSR-a. Sličnu situaciju uočava i u Poljskoj.⁴⁹ Što se tiče socijalnoga momenta, Židovi su smatrani konkurencijom za bolje plaćena mjesta u državnoj administraciji, što je inovirani oblik predrasude o krađi užitka.

Osim protužidovskih postupaka, druga bitna preokupacija koja je autora trajno zaokupljala je problematika asimilacije te ne čudi, zbog razmatranoga, njezina velika zastupljenost u memoaru. Već smo je se dotaknuli u sagledavanju poglavlja *Mađarska i njezini Židovi te Komunistička i antisemitička* iz četvrtoga dijela, no ona je izrazito zastupljena i u prvom dijelu. Fejtő svoju obitelj i sebe smatra akulturiranima u domicilnu naciju, ali ističe da se nisu odrekli svojih tradicija kojima pristupaju u moderniziranoj inačici.⁵⁰ Međutim, zbog kulturne klime dio obitelji ipak prelazi na katoličanstvo, što Fejtő isprva odbija jer smatra da ne postoji bolja ili lošija vjera.⁵¹ Autorova šira obitelj egzemplarna je za srednjoeuropske Židove te ukazuje na tendencije koje su bile karakteristične za dobar dio europskih Židova: nastojali su se prilagoditi kulturi u koju su došli usvajajući njezine norme, vrijednosti i jezik, vjerujući da će im ona potom pružiti zaštitu. Smatrali su da njihova vjera „nije u potpunosti zadovoljavala zahtjevima vremena u jednom pretežno kršćanskom društvu”⁵² pa bivanje kršćaninom nudi brojne mogućnosti društvenoga prosperiteta. Problematika asimilacije u memoaru izravno je povezana uz propitivanje i koncipiranje osobnoga identiteta.

Drugo bitno poglavlje iz četvrtoga dijela za razmatranu problematiku je *Bog i njegov Židov*, što je ujedno i naslov Fejtőve knjige (za koju u memoaru kaže da je svojevrstni dijalog sa samim sobom).⁵³ Posvećeno je problematiziranju asimilacije, a predstavlja polemiku sa Sartreom. Sartreov je stav bio da se asimilirani Židov odrekao vlastite tradicije pa sam sebe više ne gleda kao pripadnika židovskoga naroda, nego ga time čini poimanje drugih s obzirom na dugu tradiciju neprijateljstva prema Židovima u Europi. Fejtő pak smatra da i u situacijama kada se Židov odmaknuo od svoje tradicije, ipak nosi određeno kulturno nasljeđe koje definira kroz božje atribute pravde, istine, ljubavi.⁵⁴

⁴⁸ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 216.

⁴⁹ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 216–17.

⁵⁰ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 38.

⁵¹ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 39.

⁵² Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 38.

⁵³ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 213.

⁵⁴ Fejtő, *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, 213.

Problematika asimilacije izravno je povezana s osobnim preokupacijama memoarista. U pozadini nje zrcali se sudbina njegove i njoj sličnih obitelji, ali i autorov stav da otuđenje ili raskid s tradicijom nužno ne znači i odbacivanje kulturnoga naslijeđa, što svojim primjerom i pokazuje.

4.

Meusburger smatra da kolektivno pamćenje može biti temeljeno na trima tipovima izvora informacija. Prvi je vezan uz centre moći poput države, a drugi na primarne i sekundarne grupe. U prva dva slučaja presudnu ulogu u konstruiranju, koncipiranju i širenju pamćenja imaju kolektivni agensi. Treći tip težište stavlja na pojedinca i njegovo osobno iskustvo, a oni uvijek „pripadaju određenoj kategoriji, udruženju, organizaciji. Ovaj izvor informacija čine, primjerice, veterani, politički zatvorenici specifičnih režima, studenti određenih odjela, pripadnici vjerskih ili etničkih manjina koji žive u određenom susjedstvu. Oni su mogli doživjeti izvjesne povijesne događaje na sličan način te stoga slaviti ili kultivirati svoje kolektivno pamćenje.”⁵⁵ Ovdje bismo mogli pribrojiti i intelektualce poput Fejtöa koji su pripadali određenim intelektualnim, političkim ili ideološkim krugovima, ali i vjerskim te etničkim, što sugerira da „ljudi prenose pamćenje u njihovom povijesnom, društvenom i političkom kontekstu.”⁵⁶ Njihova su iskustva dragocjena jer nam specifična razdoblja mogu osvijetliti iz osobite perspektive. Kako bi se to pamćenje očuvalo, ono se oslanja na pripovijedanje: „kroz pripovijedanje kultura organizira i integrira svoje razumijevanje stvarnosti.”⁵⁷ U knjizi *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* tako pruža zanimljive podatke o problematici antisemitizma, identiteta i asimilacije u pojedinim dijelovima Europe tijekom dvadesetoga stoljeća. Možemo je shvatiti kao podsjetnik na činjenicu do čega dovode slijepa neprijateljstva te kao apostrofiranje atributa pravde, istine i ljubavi na koje se autor poziva. Problematika identiteta i asimilacije ne zaokuplja memoarista samo iz osobnih razloga, nego ima šire implikacije po europska društva nakon Drugoga svjetskoga rata pa stoga i sudjeluje u gradbi ili propitivanju pamćenja na europsko i šire dva-deseto stoljeće.

Zato se u nastavku trebamo osvrnuti na dva pristupa problematici pamćenja kako ih navodi Cubitt, a to su: subjektivistički i socio-kulturni. U prvome je naglasak na subjektivnosti te sagledavanje načina na koji su osobna iskustva

---

⁵⁵ Peter Meusburger, „Knowledge, Cultural Memory, and Politics”, in *Cultural Memories: The Geographical Point of View*, ed. Peter Meusburger, Michael Heffernan and Edgar Wunder (London–New York: Springer, 2011), 51.

⁵⁶ Jeanette Rodríguez i Ted Fortier, *Cultural Memory: Resistance, Faith & Identity*, (Austin: University of Texas Press, 2007), 7.

⁵⁷ Rodríguez i Fortier, *Cultural Memory: Resistance, Faith & Identity*, 8.

oblikovala osobnost pojedinca te smisao koji on daje tim iskustvima. Govorimo o trima tipovima osobnih iskustava koje se provlače memoarom. Prvi je vezan uz intelektualni kontekst: obrazovanje, prijateljstva, suradnje te je često vezan uz osobe koje je autor poznao, s kojima se družio ili polemizirao. Oni su neosporno ostavili traga na njegovo stasavanje te formuliranje intelektualnih stavova. Druga se odnosi na politički kontekst: autor se referira na vlastiti politički razvoj i kolebanja te u konačnici pristajanje uz socijalizam, uz veliku kritičku osviještenost o propustima koje su komunistički režimi u dvadesetom stoljeću činili. Treći je usredotočen na židovsku problematiku te je neposredno vezan uz pripovjedačevu obitelj i židovski kontekst. Tri je segmenta nemoguće sasvim odvojiti jer se prožimaju, isprepliću i nadopunjuju. U Fejtövu memoaru problematika identiteta, antisemitizma i asimilacije, koja vidjeli smo prožima cijelo djelo, neposredno je vezana uz osobna iskustva te je imala utjecaja na formiranje osobnosti, stavova i svjetonazora pripovjedača, ali i na pamćenje povijesno problematičnih pojava, što se može zaključiti iz razmatranja u prethodnom poglavlju. U drugom slučaju promatra se na koji način uklopljenost pojedinca unutar kodova kulture utječe na oblikovanje njegovih uspomena pa je bitan društveni kontekst.⁵⁸ Neprijateljstva i predrasude okruženja koje su sagledavane u prethodnom poglavlju utjecale su na memoaristovo poimanje sebe i društva. S obzirom na Drugi svjetski rat, ono što mu je prethodilo te posljedice kojima je rezultirao, Fejtöva promišljanja o stranputicama povijesti predstavljaju vrijedno i humano upozorenje. Postavlja se pitanje mogu li se ova dva pristupa strogo odvojiti? U Fejtövoj prozi ona su čvrsto povezana i isprepletena. Čitatelj dobiva uvid u društvene, političke i kulturne procese dvadesetoga stoljeća kroz prizmu učene i sofisticirane svijesti koja se družila s ljudima koji su ostavili neizbrisiv trag na intelektualni i kulturni razvoj dvadesetoga stoljeća, ali i osobna promišljanja, nedoumice, kalkulacije. Kada autor kaže da bez obzira na stupanj asimilacije Židov i dalje nosi određeno kulturno nasljeđe, to predstavlja sukus njegovih promišljanja i samoodređenja.

Saundersov je stav da pisanje o životu upućuje na intertekstualnu narav povijesti i pamćenja stoga što može koristiti bilo koji oblik tekstualnih dokumenata ili dokaza te ih uključivati u svoje tekstualno tkivo,⁵⁹ a sama je intertekstualnost, kako je to formulirala Lachmann, osobit oblik pamćenja kulture.⁶⁰ U Fejtövu memoaru suočeni smo s onim što Lachmann naziva participacijom: dolazi do odnosa više tekstova koji pripadaju istom kulturnom krugu, a pritom između njih vlada dijaloški odnos što rezultira dijeljenjem ili daljnjom razradom ideja.⁶¹

---

⁵⁸ Cubitt, *History and Memory*, 73.

⁵⁹ Max Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, 321–22.

⁶⁰ Renate Lachmann, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997).

⁶¹ Lachmann, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*, 17.

Fejtö se tako nadovezuje na prethodne tekstove ili polemizira s njima prilikom čega je uočljiv dvostrani proces: citira druge ali i sebe pa govorimo o autorskoj intertekstualnosti. Memoarist tako referira na vlastita djela: pisma, dnevnike, knjige. Neki od tih tekstova poput pisama ili knjiga (*Bog i njegov Židov, Komunistizam i antisemitizam*), vidjeli smo, izravno se bave židovskom problematikom i tematikom. U Fejtövu tekstu navedeno ima funkciju stvaranja određenoga pripovjedačkoga autoriteta: promišljanja i podatke iznosi pozivajući se na verificirane izvore te time stvara iluziju objektivnosti. Osim postizanja učinka autoriteta, autor upućuje da se ranije bavio tom problematikom pa sugerira da o njoj ima podosta iskustva te je tim ostvarenjima postigao i stanovite uspjehe. Njegova su djela također sastavni dio profesionalne mu biografije pa predstavljaju neizostavni dio rekonstruiranja životne priče, a vezana je i uz osobni identitet. Naposljetku, ako slijedimo logiku Lachmann, time se gradi, odnosno nadograđuje sama memorijska kultura.⁶²

5.

Fejtöv memoar memorijsku arhitektoniku gradi na dvama razinama. Prva je unutartekstovna jer koristi osobnu poziciju svjedoka te osobe koja se prisjeća vlastite prošlosti kao i prošlosti okruženja. Prisjećanja se potom narativiziraju u zaokruženu pripovjednu cjelinu koja pojedinačnim memorijskih fragmentima daje smisao i kontekst pa tako rekonstruira položaj Židova u srednjoj i istočnoj Europi kroz dvadeseto stoljeće. Druga je vantekstovna te nas poziva da primijenimo vlastito znanje o dvadesetom stoljeću te ga usporedimo s uspomenama memoarista. Ona ujedno sugerira da je razmatrano djelo dio širega korpusa tekstova koji se bave problematikom antisemitizma i asimilacije u Europi tijekom dvadesetoga stoljeća, što je i eksplicitno naznačeno intertekstualnim aspektima memoara.

Danas smo svjedoci uspona desnih i/ili populističkih režima ne samo u Europi nego i svijetu, zatim migrantskom krizom, ekonomskim i društvenim nestabilnostima, što je pogodno tlo za rast ksenofobije te reaktivaciju antisemitizma. Mnogi od čimbenika koji su raspirili antisemitizam u Mađarskoj u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća, a koje Fejtö obuhvaća u memoaru, poput zapriječene modernizacije, ekonomskih nedaća te propasti srednje klase, prisutni su i danas u europskim državama. Stoga autorova britka analiza dvadesetoga stoljeća djeluje više nego aktualno pa njegovo djelo – koje kao memoar predstavlja prisjećanje, ali i tekst koji sudjeluje u procesu konstruiranja društvenoga pamćenja – može poslužiti kao upozorenje.

---

⁶² Usp. Lachmann, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*.

Literatura

- Beller, Steven. *Antisemitism: A Very Short Introduction*. Oxford–New York: Oxford University Press, 2007.
- Cline, Sally and Angier, Carole. *The Arvon Book of Life Writing: Writing Biography, Autobiography and Memoir*. London: Methuen Drama, 2010.
- Cubitt, Geoffrey. *History and Memory*. Manchester–New York: Manchester University Press, 2007.
- Durić, Dejan. *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018.
- Erll, Astrid. *Memory in Culture*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Fejtö, François. *Memoari: od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1989.
- Helling, Jocelyn. *The Holocaust and Antisemitism: A Short History*. Oxford: Oneworld Publications, 2003.
- Lachmann, Renate. *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- Lejeune, Philip. *On Autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989.
- Margalit, Avishai. *The Ethics of Memory*. London–New York: Harvard University Press, 2002.
- Meusburger, Peter. „Knowledge, Cultural Memory, and Politics”. In *Cultural Memories: The Geographical Point of View*, ed. by Peter Meusburger, Michael Heffernan and Edgar Wunder, 51–69. London–New York: Springer, 2011.
- Neumann, Birgit. „The Literary Representation of Memory”. In *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning, 333–343. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Pascal, Roy. *Design and Truth in Autobiography*. London–New York: Routledge, 2016.
- Rodríguez, Jeanette and Fortier, Ted. *Cultural Memory: Resistance, Faith & Identity*. Austin: University of Texas Press, 2007.
- Saunders, Max. „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”. In *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning, 321–331. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Welzer, Harald. „Communicative Memory”. In *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning, 285–298. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008.

Williams, Hellen L. and Conway Martin A. „Networks of Autobiographical Memories”. In *Memory in Mind and Culture*, ed. Peter Boyer and James Wertsch, 33–61. New York: Cambridge University Press, 2009.

Wistrich, Robrt S. *Laboratory for World Destruction: Germans and Jews in Central Europe*. Lincoln–London: University of Nebraska Press, 2007.

Zerubavel, Eviatar. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of Past*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 2003.

Žižek, Slavoj. *The Plague of Fantasies*. London–New York: Verso, 2008.

A huszadik század az emlékezés prizmáján keresztül: Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig. Emlékeim*

Fejtő Ferenc *Budapesttől Párizsig. Emlékeim* című műve az emlékirat-irodalomhoz tartozik, és mint ilyen az életírás (*life-writing*) szövegtudományba sorolható. A memoár összekapcsolja a vallomásszerű narrációt a szélesebb történelmi kontextus és szereplőinek áttekintésével. Az említett okok miatt olyan anyag, amely az emlékezet áttekintésére ösztönöz. A *Budapesttől Párizsig. Emlékeim* megvilágítja a huszadik század történetét, amelynek a szerző szemtanúja és az eseményeknek fontos résztvevője volt. A művet, terjedelme és összetettsége miatt, az előadás csak egy szempontból, az irodalomtudományi emlékezet perspektívájából vizsgálja, éspedig az emlékezet és a zsidó identitás problémájának, az asszimiláció és a huszadik század első felében Közép-Európában jelen levő antiszemita tendenciák vonatkozásában.

Az emlékezetet szem előtt tartva egyben fölvetődik a kérdés, vajon mai valóságunkban a mű betöltheti-e a vészjelző szerepét.

Kulcsszavak: emlékezet, kollektív emlékezet, emlékirat, irodalomtudományi emlékezet, antiszemitizmus

08

**Dejan
DURIĆ**

Fiume

A huszadik század az emlékezés prizmáján keresztül. Fejtő Ferenc: *Budapesttől Párizsig.* *Emlékeim*

1.

Fejtő Ferenc *Budapesttől Párizsig. Emlékeim* című műve a szemtanú személyes perspektívájából világítja meg a huszadik század történelmét. Fejtő memoárja négy egységből áll, amelyek életének négy részét ölelik fel. Ezek egyben a huszadik század három szakaszával esnek egybe, így az emlékiratban a személyes és a társadalmi-történelmi-politikai sajátosságok összefonódnak és kölcsönösen tükrözik egymást. Ez a viszony a rohanó és mindent megsemmisítő eseményekkel szembesülő huszadik századi értelmiségi ingadozásáról tanúskodik.

A művet az irodalom peremén elhelyezkedő szövegek emlékezetének fénytörésén keresztül vizsgálom. Az emlékirat narratív stratégiáival, szerkezeti elveivel és műfaji hagyományaival az emlékezés folyamatára, aktualizálására, magyarázására és (újra)értelmezésére utal – tárolja az emlékezetet, ugyanakkor elősegíti a terjedését is, különösen társadalmi közegben. Tekintettel a huszadik századot meghatározó eseményekre és a huszonegyedik század számos jelenségére, különösen ösztönzőnek tűnik a zsidó identitás, az anti-

szemitizmus és az asszimiláció kérdésének vizsgálata. Ez a kérdés végigkíséri Fejtő memoárját, habár leginkább az első és negyedik rész foglalkozik vele. Ez a kor a soknemzetiségű monarchia egynemzetiségű államokká széthullásának és az antiszemitizmus elterjedésének ideje volt, amikor a memoáriró személyisége is formálódott. Tekintettel az emlékezetközpontúságra, fölvetődik a kérdés, vajon felfogható-e ez a mű mai valóságunk előrejelzőjeként. A tanulmányban azt vizsgálom, mennyiben járult hozzá a szöveg a kollektív- és társadalmi emlékezet alakításához, és hogy Fejtő műve mily módon lehet időszerű a mai társadalmi körülmények közt. *A Budapesttől Párizsig* a személyes visszaemlékezésen és gondolkozáson alapszik, de elgondolkoztató adatokat és gondolatokat tartalmaz a huszadik század kultúrájáról és történelméről, és az emlékezet vizsgálatának fontos szempontjaira irányítja figyelmünket, amelyek a társadalmi felelősség és az emlékezet etikájának alapját képezik.¹

2.

Arra törekedve, hogy az élettörténetet annak elmúlt pillanataira emlékezve strukturálja, a mű szükségszerűen az emlékezet és irodalom viszonya problematikájának kontextusához vezet el bennünket, amelyben – ahogyan azt Astrid Erll megfogalmazta – az irodalom az individuális és a kollektív emlékezet közvetítője. Szerinte ugyanis az irodalom képes az emlékezés megjelenítésére, de a tárolására is, valamint hat annak továbbítására, s ennek során különösen hangsúlyos a recepció kontextusa, mert ettől függ, mennyire foghatni a mű egy adott kulturális közegben.² Fejtő műve már a műfaji sajátosságaival is utal a szövegbeli jelzésekre, amelyek az olvasó figyelmét az emlékezés problematikájára irányítják. Erősíti az emlékezet szerkezetét vizsgáló prózai szövegekre jellemző számos narratív és (szöveg)alakító stratégiát. Ezért a továbbiakban szemügyre veszem a műfaji sajátosságokat, mert ezek közvetlenül az emlékezet vizsgálatának látókörébe vezetnek, majd a velük szoros kapcsolatban álló művek szerkezetét, valamint azt a tényt is, hogy az élettörténet (re)konstrukciója a múltra emlékezés által függ az emlékezet és emlékező megbízhat(atlan/ó)ságától, figyelmének szelektivitásától is.³

A Budapesttől Párizsig: Emlékeim emlékirat-irodalomként meghatározható nem-fikcionális mű, amely a szerző és a vele valamikor kapcsolatba kerülő emberek egzisztenciálisan meghatározó életeseményeinek részleteit közli.

¹ Vö. Dejan Durić, *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*, (Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018); Avishai Margalit, *The Ethics of Memory*, (London–New York: Harvard University Press, 2002).

² Astrid Erll, *Memory in Culture*, (London: Palgrave Macmillan, 2011), 161.

³ Vö. Birgit Neumann, „The Literary Representation of Memory”, in *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008), 333–343.

Egy önéletrajzírást formáló törekvésről van szó, amely abba a hatalmas szövegkorpuszba sorolható, amelyet önéletírásnak (*life-writing*) nevezünk. Saunders kiemeli e szövegkorpusz széleskörű terminológiai meghatározását, ami lehetővé teszi, hogy különféle szövegeket s műfajokat foglaljon magába, többek között a naplót, az emlékiratot, az életrajzot, az önéletírást – tehát a nem-fikcionális műfajokat, amelyek tárgyát egyes személyek élettörténetének vizsgálata képezi.⁴ Az önéletírás az önéletírási emlékezet koncepciójához kapcsolódik, ezért időbeli dimenzió alapszik. Pascal az önéletírás meglehetősen hagyományos definícióját kínálja fel, mert ennek alapvető irányultságai közül kiemeli a szubjektum tudatának vizsgálati lehetőségét, továbbá magának a szerzőnek és a vele kölcsönviszonyba került embereknek a személyiségelemzését.⁵ Eközben bizonyos mértékben durva választóvonalat von meg a belső és külső kép között, mert véleménye szerint az egyén pszichológiai dimenziói túlsúlyba kerülnek a környezeti feltételekkel szemben, habár a külső események kétségkívül kihatással vannak az ember privát szférájára. Az emlékezet mai vizsgálatai nagyobb hangsúlyt fektetnek az önéletírási emlékezet társadalmi dimenzióira.⁶ Az önéletírási emlékezet ily módon magába foglalja az „epizódyszerű emlékezetet (a valaki életében megtörtént különleges epizódokat) és az önéletírási tudást (a konceptuális, generikus, sematikus tudást saját személyes életéről)”,⁷ de ahhoz, hogy ez megvalósuljon, szükség van a társadalmi kommunikációra. Az élettörténet aktualizálásának fontos összetevője a környezettel való megosztása. Fejtő könyvét, tehát, legalább két szinten olvashatjuk: egyrészt személyes tapasztalatról szóló történetként, amely azonban másrészt olyan emberekről és történetekről is beszámol, amelyekkel a szerző interakcióba lépett, s ezzel bekapcsolódik a tudás szélesebb körű vizsgálatába. Az önéletírást tekinthetjük a kulturális emlékezet tanulmányozása forrásának, megtudhatjuk, hogyan keletkezett, hogyan szerkesztették, írták le és adták át.⁸ Az ilyen szöveg az emlékezet alakításának különleges formáira utal, amelyek Astrid Erll tapasztalati módszeréhez közeliek, amely szerint az emlékezet egzisztenciálisan hitelesített, mert egy sajátos személyhez és annak valóságos élettapasztalataihoz kapcsolódnak aktív részvétel vagy tanúskodás által.⁹ Társadalmi kontextust nyújt, ami sok mindent elmondhat

⁴ Max Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, in *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008), 321.

⁵ Roy Pascal, *Design and Truth in Autobiography* (London–New York: Routledge, 2016), 162.

⁶ Vö. Harald Welzer, „Communicative Memory”, in *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erll and Ansgar Nünning (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008), 285–298.

⁷ Hellen L. Williams and Martin A. Conway, „Networks of Autobiographical Memories”, in *Memory in Mind and Culture*, ed. by Peter Boyer and James Wertsch (New York: Cambridge University Press, 2009), 33.

⁸ Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, 323.

⁹ Vö. Erll, *Memory in Culture*, 158–59.

az ábrázolt világ hely- és időbeli különlegességeiről is. Az olvasó egyúttal összehasonlíthatja saját tudását a memoár-író tapasztalataival és gondolkodásával, teret nyitva ezzel a társadalmi polémiákra, ami ugyancsak aktívan hozzájárulhat az emlékezet problematizálásához és működéséhez.

Tehát az önéletírás és az önéletírás módszerének koncepciója a vallomás kontextusához vezet el bennünket – a szerző élethelyzeteket és az azokkal kapcsolatos gondolatait mondja el a bennfoglalt olvasóközönség számára. A legegyszerűbb lenne azt állítani, hogy az önéletírási irányultságú szöveg célja a szerző élettörténetének elbeszélése, amikor is a szelektálás módszerével kiválasztja az életében fontos vagy személyiségformáló eseményeket és életszakaszokat, rendszerint az időbeli egymásutánosság vagyis az egyenesvonalú kronológia szerint. Ez a fokozásos szerkezet fontos a narráció fejlesztése szempontjából, mert arra törekszik, hogy bemutassa, a leírt események hatottak az elbeszélőre, és hatásuk alatt az elbeszélő megváltozott.¹⁰ Ennek hátterében vizsgálat tárgyává válik a kontextus változása: az intellektuális légkör, a politikai és társadalmi berendezkedés, a gazdasági tendenciák és általában a kultúra. Az említett szerkezet és a vizsgálódás kettős képe Fejtő művében is tetten érhető.

Fejtőre is vonatkozik Lejeune önéletírói paktuma, amely szerint az önéletírói szöveg: „Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.”¹¹ Az önéletírói paktum esetében fontos, hogy a szerző, az elbeszélő és a főszereplő identitása azonos legyen, tehát a könyv borítóján szereplő szerzői név megegyezzen annak a nevével, aki szerzőként elbeszéli a történetet, és szereplőként részt vesz az eseményekben.¹² Mindez fennáll a *Budapesttől Párizsig* szerzője, elbeszélője és főszereplője esetében. Lejeune, az önéletírásról beszélve négy feltételt említ: a nyelvi forma feltétele, hogy az elbeszélés szövege próza legyen; a bemutatott tárgy feltétele, hogy a mű az egyén magánéletéről szóljon és bemutassa személyiségének fejlődését; a szerzővel kapcsolatos feltétel, hogy a szerző és az elbeszélő azonos legyen; az elbeszélő helyzete szerinti feltétel az elbeszélő és főszereplő azonossága, valamint az elbeszélés visszatekintő (retrospektív) perspektívája.¹³ Fejtő szövege eleget tesz a fent említett feltételeknek, de mivel már előbb is megjegyeztem, miszerint memoárról van szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Lejeune az emlékiratszerű próza esetében nem teljesülő feltételként említi azt, hogy az önéletírás tárgya a magánélet és egy személy története.

¹⁰ Vö. Neumann, „The Literary Representation of Memory”, 336.

¹¹ Philip Lejeune, *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. Varga Zoltán (Budapest: L'Hamattan, 2003), 18.

¹² Lejeune, *Önéletírás, élettörténet, napló...*, 29.

¹³ Lejeune, *Önéletírás, élettörténet, napló...*, 18.

Fejtő szövegének célja elsősorban az elbeszélő emlékeinek, valamint fontos emberekre, a saját és közösségi élet eseményeire való visszaemlékezés, és az ehhez kapcsolódó véleményének és álláspontjainak kifejezése¹⁴. Természetesen az emlékiratokra jellemző, hogy felhasználnak önéletrajzi tényeket: amíg azonban az önéletrajz írójának figyelme saját magára irányul, addig az emlékiratíró másokra.¹⁵ A magyar szerző szövegében a személyes fejlődés állandóan jelen van és folyamatosságra utal: a felnőtté és éretté válásra, valamint saját tévedéseinek felismerésére. Mások életrajztörténeteink részévé válnak és hatnak ránk.

A *Budapesttől Párizsig* című művet az emlékirat klasszikus narratív szerkezete jellemzi: az eseményeket kronológiai sorrendben követi, maga a narráció azonban töredékes, mert a szelektivitás igen nagymértékű. Míg az önéletrajzi írásmód megkívánja a történet szabad áramlását, addig a memoár gyakran nem leplezi a szelektivitást: Fejtő művében a négy rész rövid fejezetek sorára – töredékére tagolódik, amelyek érintenek bizonyos, az elbeszélő szerint említésre méltó szituációkat és embereket. Két szint kapcsolódik össze: a szélesebb történelmi kontextusban áttekintett vallomásos hangvételű narráció és szereplői. Az önéletrajz korpuszának részeként minden emlékiratnak két dimenziója van: az egyik a személyes, a másik a személy feletti. A személyes a vallomás- és reflexív jelleghez kapcsolódik, az emlékiratíró tapasztalatán és tanúbizonyságán nyugszik, és ezzel egyenesen az ön/életírói kontextushoz vezet el bennünket. A személy feletti a nyilvános: társadalmi-politikai dimenzióhoz kapcsolódik és magába foglalja a szerző életében szereplő emberek és események vizsgálatát, ezért az emlékiratot rendszerint jellemzi a személyes és szubjektív dimenziójú társadalmi kulturális körkép. Éppen az említettek okán ösztönző anyagot szolgáltat az emlékezet áttekintéséhez, annál is inkább, mert megvan benne az események elkülönítése és a szerző önmagáról is beszél.

Zerubavel hangsúlyozza, hogy nem jegyezhetünk meg mindent, és az emlékezetet sem vezethetjük vissza az elsajátítottak ismétlésére. Kiemeli az emlékezet és emlékezés folyamatának strukturáltságát, maga a strukturáltság pedig az interpretációra utal, mert azzal valami (át)alakul, egyúttal változik, módosul, torzul is.¹⁶ Az emlékezés a környezet számtalan, spontán evokációt vagy reminiscenciát felidézhető indítékától függhet, ezért szokatlan a strukturálásáról beszélni. Ha azonban a Fejtőéhez hasonló irodalmi vagy diszkurzív szövegről beszélünk, akkor a narrativizáció gyakran egy élet vagy egy kor strukturálásának és a különféle társadalmi és kulturális folyamatokban a ka-

---

¹⁴ Lejeune, *Önéletrajz, élettörténet, napló...*, 18.

¹⁵ Sally Cline and Carole Angier, *The Arvon Book of Life Writing: Writing Biography, Autobiography and Memoir* (London: Methuen Drama, 2010), 90.

¹⁶ Vö: Eviatar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of Past* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 2003), 11.

uzalítás megtalálásának kísérletén alapszik, ami alkalmas lesz az emlékirat zsidó identitás- és asszimilációtémájának a vizsgálatára. Eközben identitását, élettörténetét és a kor képét formáló eseményeket választ ki. Ez az identitás és a történelmi korok textualizált természetére utal: „az alany mindig a konstruálás és a revízió folyamatában van: valójában sohasem válik az emlékezet stabil tárgyává, hanem mindig megmarad bizonyosfajta projektnak, amelyen keresztül az emlékezet strukturálódik és értelmeződik.”¹⁷ A másik lényeges szempont arra a tényre vonatkozik, hogy az emlékezés időbeli távolságból történik, ezért az emlékek rekonstrukció és utólagos interpretáció eredményei. Saunders ennek megfelelően megállapítja, hogy „mindig retextualizálásról van szó, mert előbb van a tapasztalás, és azt követi az írás.”¹⁸ Az elbeszélő Fejtő időbeli távolságból emlékezik saját, barátai vagy családtagjai múltjának eseményeire, ezek az emlékek azonban az időbeli távlat miatt a (re)interpretáció folyamatának vannak kitéve, ami az első személyű elbeszélő szerepének következménye, amely egyidejűleg diegétikusan kívüli és homodiegétikus. Az eseményeket időbeli távolságból ábrázolja, így kívülállónként beszél a megidézett világról, amit feléndelt és áttekintő helyzete teszi számára lehetővé. Ugyanakkor „szereplőként” részt vesz az ábrázolt eseményekben, amit tapasztalatból eredő meggyőző erőt biztosít neki.

3.

Az emlékirat első és leghosszabb része jelzésértékűen a *Szülőföldemen* címet viseli és az első világháború előtti évekkel kezdődik. Az elbeszélő gyermekkorának és iskoláztatásának idejét öleli fel, egészen 1938-ig, amikor elhagyta Magyarországot. Mivel a szubjektum személyiségformáló éveivel foglalkozik, amelyeket átszöttek a többnemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia széthullása okozta politikai és társadalmi változások, magától értetődik, hogy az első részben a származás és identitás problematikája nagy mértékben összefonódik az életrajzi életútjával. Az első rész a származásáról szóló észrevétellel kezdődik: „[...] azok szemében, akik ismernek, mindig is magyar maradok, és az is vagyok.”¹⁹ Magyarország a vagyonosodás lehetőségét nyújtotta a betelepülőknek, ez volt az indítéka Fejtő többnemzetiségű családja Magyarországra jövetelének is, és így lett tanúja ifjúkorában a magyar társadalom átalakulásának, mint ahogyan maga is mondja, a toleranciából az intoleranciába.²⁰ Az emlékiratban rövidke és mellékesek az első világháborúval kapcsolatos

¹⁷ Geoffrey Cubitt, *History and Memory* (Manchester–New York: Manchester University Press, 2007), 93.

¹⁸ Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, 323.

¹⁹ Fejtő Ferenc, *Budapesttől Párizsig: Emlékeim*, (Budapest: Magvető Kiadó, 1990), 19.

²⁰ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 20.

megjegyzései, a szerző bővebben a háború utáni magyarországi időszakról és a háború okozta társadalmi és politikai következményekről számol be, majd a forradalomról és ellenforradalomról, a nacionalisták, szocialisták és kommunisták viszonyáról, vagyis a különféle politikai zavarokról, valamint a zsidók ebben elfoglalt helyéről és helyzetéről, miközben vázolja a fontosabb politikai szereplőket és a szembenálló ideológiai feleket. Beller állítása szerint az első világháború előtti Magyarországon szimpátiával fogadták a zsidókat, amit gazdasági okokkal magyaráz: azt remélték, hogy hozzá fognak járulni a gazdasági élet modernizálásához és a gazdaság fejlődéséhez, és ez volt a politikai emancipáció előfeltétele.²¹ Azonban az antiszemitizmus kibontakozása Közép-Európában és az Osztrák–Magyar Monarchiában már a második világháború és a holokauszt előtt elkezdődött, az első világháború idején és utána pedig Magyarországon is tért hódított. Beller kétféle kontextusban vizsgálja az antiszemitizmust: mint az újabb történelemben keletkezett politikai mozgalmat és mint olyan ideológiát, amely a tizenkilencedik század végén termékeny talajra talált Közép-Európában, majd a holokausztban érte el csúcspontját.²² Helling ugyancsak úgy véli, hogy a tizenkilencedik század végi Európát nagy antiszemitizmus jellemezte.²³ Beller egyben azt állítja, hogy az irracionális, pszichológiai tényezők is fontos szerepet játszottak megjelenésében és felerősödésében, amit az antiszemitizmus pszichológiai alakjának nevez,²⁴ amire később, Žižek kapcsán majd visszatérek. A pszichológiai antiszemitizmus tényezőjére a magyar kultúra kontextusában Fejtő is gyakran rámutat, habár nem így nevezi meg. Beller²⁵ és Wistrich megegyezik abban, hogy Közép-Európa alkalmas volt az antiszemita jelenségek elburjánzására, amit Beller úgy foglalt össze, hogy a politikai antiszemitizmus különleges rezonanciát ért el az intenzív nacionalista harcok bölcsője, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben, amely harcok azt a szocáldarwinista nézetet vallották, miszerint a történelem »a fajok harca«.²⁶ Ennek ellenére a második világháború kezdetéig, Fejtő szerint, a magyar zsidóknak jelentős kulturális és politikai szerepük volt „a munkásmozgalom szervezésében”.²⁷ A *Forradalom és ellenforradalom* című fejezetben az első világháború vége kontextusában a szerző jelzi a zsidók üldözését és a háború utáni antiszemitizmus terjedését.²⁸

---

²¹ Steven Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction* (Oxford–New York: Oxford University Press, 2007), 20.

²² Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, 1.

²³ Jocelyn Helling, *The Holocaust and Antisemitism: A Short History* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), 22.

²⁴ Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, 3.

²⁵ Beller, *Antisemitism: A Very Short Introduction*, 16.

²⁶ Robt S. Wistrich, *Laboratory for World Destruction: Germans and Jews in Central Europe* (Lincoln–London: University of Nebraska Press, 2007), 6.

²⁷ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 114.

²⁸ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 44.

A későbbiekben számos példát hoz fel antiszemita kilengésekre Horthy tengernagy ellenforradalmi rendszere idején, ami később szította az antiszemitizmus terjedését, és ezt a sajtóból vett idézetekkel támasztja alá.²⁹

Ebben az időben a papság is támogatja a zsidóságnak mint istengyilkos népnek a mítoszát. Fejtő említi Pehm Józsefet – a német származású plébánost –, aki maga is terjesztette az akkoriban elterjedt, az istengyilkos népről alkotott, már említett sztereotípián alapuló intoleranciát, és aki később Magyarország bíborosa és hercegprímása lett.³⁰ Fejtő említi egy középiskolás korában, 1919-ben történt emlékezetes esetet, amikor a történelemtanára, a fejből tanulás híve, negatív osztályzatot adott neki, amikor nem jegyzett meg két mondatot, s ezt a következő kijelentéssel kísérte: „De hát hogy is gondolhattam, hogy egy zsidót érdekel a mi hazánk történelme?”³¹ Magyarországon a huszadik század egy kaotikus koráról van szó, amit az elbeszélő így jellemez: „a tegnapi kommunistákból lett a legfanatikusabb antikommunista és antiszemita.”³² Az emlékiratírót gyermekkorában több ízben érte diszkrimináció a származása és a vallása miatt, a *numerus clausus* miatt pedig nem iratkozhatott be arra az egyetemre, amelyre szeretett volna: „Bethlen meghagyta a forradalmak leverése után bevezetett *numerus clausus* törvényt, amely öt százalékban állapította meg a zsidó diákok létszámának felső határát.”³³ A helyzet nem változott meg egyetemi tanulmányai idején sem. A pécsi egyetemi évek idejéből két jelentős egyetemista szervezetet említi: az egyik klerikális, a másik – a Turul – nacionalista és jobboldali, amely helyeselte a zsidóellenes izgatásokat.³⁴ Külön felhívja a figyelmet az urbánusok és a népi írók közötti ellentétre,³⁵ továbbá olyan népi írókra, mint Németh László és Illyés Gyula, valamint az antiszemitizmus szerepére ebben a konfliktusban.³⁶ Fejtő rámutat, hogy a népi írók mozgalma nagy hatással volt a korabeli társadalomra és té-

²⁹ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 44.

³⁰ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 44.

³¹ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 46.

³² Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 45.

³³ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 59.

³⁴ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 83.

³⁵ Fejtő Ferenc *Mémoires: De Budapest à Paris* című művének *Populistes contre démocrates* című fejezetében jelenik meg a két világháború között a magyar szellemi életet meghatározó két mozgalom – a népi, valamint az urbánus – kapcsán a *populistes* és *démocrates* fogalompár (Paris: Calmann-Lévy, 1986, 87). A francia fogalompár negatív kontextusba helyezi a népi írók mozgalmát, annak ellenére, hogy az a magyar kultúra fontos, számos értékes alkotást eredményező jelensége volt. A szerző maga is utal a francia *populiste* szó értelmezésének problematikusságára. Amíg a mű magyar fordításában az említett fejezet címében (*Népiesek a demokraták ellen*) a *populisták* elnevezés nem szerepel, addig a francia eredeti alapján készült horvát fordításban sajnálatos módon ez olvasható (*Populisti protiv demokrata*), ami a népi írók mozgalmának téves értelmezésére ad okot, különösen napjainkban.

³⁶ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 123–130.

velygéseire, mivel az 1919 utáni ellenforradalom idején a magyar értelmiség és az ezt követő „keresztény irányzat” irányvesztettségét eredményezte. Az antiszemitizmus fokozódásához hozzájáruló említett problematikához kapcsolódott a náci nyomásgyakorlás a második világháború kezdetén.³⁷

Megállapíthatjuk, hogy Fejtő a huszadik század első felének antiszemitizmusát Magyarországon a tizenkilencedik századi antiszemitizmus folytatásának tartja, amelyet megerősítettek az újabb politikai áramlatok. Három hatás eredménye: a magyarországi ellenforradalomé, a keresztény irányzaté és a népi íróké. Termékeny talajra talált különösen a harmincas években bekövetkezett gazdasági válság, és a középosztály hanyatlása, majd a harmincas évek végén az erősödő nácizmus miatt. Ez a magyar értelmiségiek bizonyos, Fejtő szerint *mérsékelt* antiszemitizmusa miatt volt lehetséges, ami a második világháború idején nyilvánult meg.

A könyv második része az *Egy magyar francia* eseményekről és emberekről számol be Fejtő Párizsba érkezésétől Franciaország megszállásáig, a harmadik rész a *Száműzetés a száműzetésben* pedig arról szól, miként hagyták el a megszállt Párizst és kerestek menedéket vidéken. Az emlékiratíró ezekben a részekben kevésbé foglalkozik a zsidóság problematikájával, ám az a második világháború kontextusában közvetve jelen van. Ezért áttekinti és elemzi a nácizmus és antiszemitizmus összefonódását a háború idején, amikor, mint megállapítja, a magyar kormány mérsékelt antiszemitizmusa nem volt más, mint a tizenkilencedik század végi és a huszadik század első felében jelen levő mozgalmak folytatása. Fejtőt különösen az érdekli, mi történik Magyarországon.³⁸

A negyedik rész, a *Megpróbálunk új életet kezdeni* a háború utáni időszak krónikája és a második világháború hatásának és következményeinek, továbbá a hidegháború kezdete idején kiélezett geopolitikai helyzetnek az elemzése. A vizsgált probléma kontextusában három fejezetet kell kiemelni, amelyek az után következnek, miután az elbeszélő közli, hogy családjának egy része a náci koncentrációs táborokban végezte életét: apja Auschwitzban halt meg, testvére pedig Buchenwaldban.³⁹ A negyedik rész tehát az átváltozott antiszemitizmusról beszél.

A három fejezet közül az első, melynek címe *Magyarország és a magyar zsidók* röviden vázolja a magyarországi zsidók történetét közvetlenül a második világháború előtt, a háború alatt és után, majd hangsúlyozza az ott már a háború előtt érezhető antiszemitizmust. A szerző kiemeli, hogy Európában Lengyelország után Magyarország járult hozzá leginkább a zsidóirtáshoz. Fejtő állítása szerint Magyarország nagy külföldi és belső nyomásnak volt kitéve azzal

---

³⁷ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 182.

³⁸ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 256–258.

³⁹ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 287.

a céllal, hogy határozottabban foglaljon állást a zsidókérdés megoldásában, és emiatt 1939-ben minden zsidót külföldinek nyilvánított.⁴⁰ Különösen kiváltották a szerző érdeklődését a magyarok és zsidók passzív viselkedésének okai, és ezek elemzése. A szerző a társadalmi elit mérsékelt antiszemitizmusát Horthy véleménye alapján foglalja össze, miszerint Horthyt frusztrálta a tény, hogy az ország iparát és pénzügyeit a zsidók tartják kézben,⁴¹ ami a lacani pszichoanalízis szerint a Másik *jouissance*-ának a Slavoj Žižek-i magyarázatához áll közel. Žižek igyekezett Lacan a Másik *jouissance*-ának koncepcióját a társadalmi, kulturális és politikai antagonizmusok különféle típusainak magyarázatára felhasználni, melyhez az antiszemitizmus szolgált számára alapvető például. Magyarázata azon a tényen alapszik, hogy egyesek téves értelmezése szerint mások akadály nélkül rendelkeznek az élvezettel (a Másik *jouissance*-ával), amelytől ők jogtalanul vannak megfosztva: „a fantázia *rationale*-t kínál az élvezet inherens fennakadása ellen: olyan helyzetet teremt amelyben a tőlünk megtagadott *jouissance* a Másikba van sűrítve, aki eltulajdonította tőlünk.”⁴² Majd így folytatja: „az antiszemita ideológiai fantáziában a társadalmi antagonizmust azzal a referenciával magyarázzák, hogy a zsidó titkos ügynök, aki ellopja tőlünk a társadalmi *jouissance*-ot (profitot halmoz fel, elcsábítja asszonyainkat...)”.⁴³ Szembetűnő, hogy a korabeli Magyarország politikai elitjének egy része úgy véli, hogy mivel a zsidók a termelőüzemek tulajdonosai, ők rendelkeznek a tőkével is, holott Magyarországnak elsősorban a magyarokénak kellene lennie. Aki ellenőrzi a tőke áramlását, egyben irányítja az állam fennmaradásának más fontos folyamatait is. Horthy azt gondolta, hogy a zsidókat nem lehet és nem is szabad azonnal eltávolítani, mert helyüket hozzá nem értő magyarok foglalnák el, ami a gazdaságra nézve végzetes következményekkel járna. Tehát az a sztereotípiá uralkodott el, hogy a zsidók ugyan meglopják élvezeteinket, mégis meg kell hagyni, hogy ügyes és tehetséges üzletemberek, akiknek nincs párjuk Magyarországon, és ezért az ország gazdasága tőlük függ. Fejtő azt is hangsúlyozza, hogy a lakosság kevésbé számos része várta, hogy elvigyék a zsidókat. Azokat az orvosokat hozza fel például, akik át akarták venni a zsidó orvosoktól jól felszerelt rendelőjüket és pácienseiket.⁴⁴ A zsidó lakosság fokozatos szegregációja végül is a magyar lakosság soraiban a deportálások passzív elfogadásához vezetett – állítja Fejtő. Az elbeszélő szerint a zsidók passzivitását a nem várt veszély okozta, mert azt remélték, hogy mint asszimilált lakosok a magyar állam védelme alatt állnak.⁴⁵ Fejtő hivatko-

⁴⁰ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 291.

⁴¹ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 292.

⁴² Slavoj Žižek, *The Plague of Fantasies* (London–New York: Verso, 2008), 43.

⁴³ Slavoj Žižek, *The Plague of Fantasies*, 43.

⁴⁴ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 293.

⁴⁵ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 293.

zik 1946-ban írt a demokratizációba vetett hitét optimistán kiemelő leveleire, amelyekben az antiszemitizmus felelősségét a náciizmusnak tulajdonította, mondván, hogy az antiszemitizmus nem állandó jellemzője a magyar kultúrának.⁴⁶ Ám maga is pesszimista, amikor megállapítja, hogy levélbeli elemzései túlságosan optimistának bizonyultak.

A harmadik, *Kommunizmus és antiszemitizmus* című fontos fejezet Fejtő *Les Juifs et l'antisémitisme dans les pays communistes* (A zsidók és az antiszemitizmus a kommunista országokban) című könyvének kontextusához kapcsolódik. A prágai perekkel, valamint Sztálin Izrael-ellenes és antiszemita politikájával foglalkozik, amely a szerző szerint két okból ered: Sztálin imperializmusából és szociális tényezőkből.⁴⁷ Fejtő szerint fordulat állt be a Lenin-típusú internacionalizmustól a sztálini nacionalizmus irányában. Fejtő azzal magyarázza a probléma keletkezését, hogy a zsidóktól a gyorsabb asszimiláció érdekében előbb azt kérték, mondjanak le vallásukról és nyelvükről, miután azonban ezt megtették, továbbra is idegen elemnek tekintették őket. Fejtő a bizonyítékok felsorolását az ötvenes évekkel és Rudolf Slánský elleni kirakatperrel kezdi. Észreveszi azt a fontos tény, hogy a vádlott esetében kiemelték zsidó származását, amivel arra akartak utalni, hogy ellenzik az asszimilációt, habár ellenezték a nacionalizmust. Ennek hátterében Sztálin Izrael és a zsidók iránti politikájában bekövetkezett fordulat állt, amely Izrael-ellenessé és antiszemitává vált.⁴⁸ Ennek a résznek a különlegessége abból adódik, hogy az antiszemitizmus másik oldaláról, azaz a kommunista országok antiszemitizmusáról beszél, ahol sok zsidó azt remélte, hogy a szocializmus lehetővé teszi számukra a társadalomba való beilleszkedést. Fejtő külön kiemeli az 1948 és 1953 közti időszakot, amikor a zsidó kulturális elitet elűzték a Szovjetunióból. Hasonlónak ítéli meg a lengyelországi helyzetet is.⁴⁹ Ami a szociális körülményeket illeti, a zsidók konkurenciának számítottak az állami hivatalok jobb állásainak betöltésekor, ami nem más, mint az élvezet ellopására vonatkozó előítélet új köntösben.

A zsidóellenes kitételek mellett a másik fontos kérdés, amely a szerzőt folyamatosan foglalkoztatja, az asszimiláció problematikája, ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy az emlékiratban számottevő a jelenléte. Ezt a témát már érintettük a negyedik részben található, a *Magyarország és a magyar zsidók* és a *Kommunizmus és antiszemitizmus* című fejezet tárgyalásakor, de az első részben is sok szó esik róla. Fejtő szerint ő és családja átvette az államalkotó nemzet kultúráját, de kiemeli, hogy nem mondtak le hagyományaikról, amelyet modernizált változatában gyakorolnak.⁵⁰ A kulturális légkör miatt

---

⁴⁶ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 294.

⁴⁷ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 410–411.

⁴⁸ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 410.

⁴⁹ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 412.

⁵⁰ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 70–71.

azonban a család egy része katolizált, amit Fejtő eleinte elutasít azzal, hogy nincs jobb vagy rosszabb vallás.⁵¹ A szerző tágabb családjá mint a közép-európai zsidók egy példája rámutat azokra a tendenciákra, amelyek az európai zsidók nagy részét jellemezték: igyekeztek alkalmazkodni ahhoz a kultúrához, amelybe érkeztek, elfogadták annak szabályait, értékeit és nyelvét, remélve, hogy majdan elnyerik védelmét is. Véleményük szerint saját vallásuk nem felelt meg a kor követelményeinek egy többségi keresztény társadalomban, míg a kereszténnyé válás számos lehetőséget nyújt a társadalmi felemelkedésre.⁵² Az asszimiláció problematikája az emlékiratban közvetlenül kapcsolódik a személyes identitás megvizsgáláshoz és felvázolásához.

A negyedik rész másik fontos fejezete a vizsgált kérdéskörben az *Isten és az ő zsidaja* címet viseli, mely egyben Fejtő könyvének a címe is (amelyről az emlékiratban azt állítja, hogy egyfajta önmagával folytatott párbeszéd).⁵³ Az asszimiláció problémáját vizsgálja és a Sartre-ral folytatott polémiát mutatja be. Sartre álláspontja az volt, hogy az asszimilálódott zsidók lemondtak saját hagyományaikról, ezért önmagukat már nem tekintik a zsidó nép tagjának, azzá – tekintettel a zsidóellenesség nagy múltú európai hagyományára – csak mások felfogása teszi őket. Fejtő viszont úgy gondolja, hogy az olyan helyzetekben is, amikor a zsidók eltávolodtak a hagyományaiktól, óhatatlanul rendelkeznek bizonyos kulturális örökséggel, amelyet a jog, igazság, szeretet isteni alaptulajdonságaival definiál.⁵⁴

Az asszimiláció kérdésköre egyenes kapcsolatban áll az emlékiratíró személyes érdeklődésével. Ennek háttérében tükröződik családjá és a hozzájuk hasonló családok sorsa, továbbá a szerző álláspontja is, miszerint a hagyománytól való elidegenedés vagy elszakadás nem jelenti szükségszerűen a kulturális örökség elvetését, amit saját példájával igazol.

4.

Meusburger véleménye szerint az információforrás három típusa szolgálhat a közösségi emlékezet alapjául. Az első a hatalom központjához kapcsolódik, mint amilyen az állam, a másik az elsődleges és másodlagos csoportokhoz. Az első két esetben az emlékezet létrehozásában, rögzítésében és terjesztésében döntő szerepet játszanak a közösségi ágensek. A harmadik típus a hangsúlyt az egyénre és személyes tapasztalatára helyezi, és ezek mindig „egy meghatározott kategória, csoportosulás, szervezet tulajdonát képezik. Az információ ilyen forrását például veteránok, specifikus rezsimek politikai

---

⁵¹ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 71.

⁵² Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 70–71.

⁵³ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 406.

⁵⁴ Fejtő, *Budapesttől Párizsig...*, 403.

fogyai, bizonyos szakok egyetemi hallgatói, meghatározott környezetben élő vallási vagy etnikai kisebbségek tagjai képezik. Mindezek hasonló módon átélhettek bizonyos történelmi eseményeket, ennek következtében pedig ünnepelelheték vagy gyakorolhatták közösségi emlékezetüket.⁵⁵ Ide sorolhatnánk olyan értelmiségieket is, mint Fejtő, akik bizonyos intellektuális, politikai vagy ideológiai körökhöz tartoztak, de vallási vagy etnikai körökhöz tartozókat is, ami arra enged következtetni, hogy az „emberek az emlékezetet történelmi, társadalmi és politikai kontextusában közvetítik.”⁵⁶ Tapasztalataik különösen értékesek, mert az egyes korszakokat személyes perspektívából világíthatják meg. Megőrzése érdekében az emlékezet az elbeszélésre támaszkodik: „az elbeszélés által a kultúra megszervezi és egységbe foglalja a valóság megértését.”⁵⁷ A *Budapesttől Párizsig: Emlékeim* érdekes adatokat nyújt a huszadik század folyamán Európa különböző részein jelentkező antiszemitizmus, identitás és asszimiláció problematikájáról. Tekinthejtjük mementónak arra vonatkozóan, hogy hova vezethet az elvakult ellenségeskedés, és a szerző által is említett jog, igazság és szeretet alapértékeire való hivatkozásnak. Az identitás problematikája és az asszimiláció az emlékiratírót nemcsak személyes indítékokból foglalkoztatja, hanem magába foglal széles körű következtetéseket a második világháború utáni európai társadalomról is, ezért az európai és a tágabb huszadik századi emlékezet alakításában vagy vizsgálatában is részt vesz.

Ezért a továbbiakban az emlékezet problematikájának Cubitt által említett kétféle – szubjektivista és szociokulturális – megközelítésére kell kitérnünk. Az első esetében a szubjektivitáson és az egyén személyiségét alakító személyes tapasztalatokon, valamint az egyén által e tapasztalatok értelmezési módjának az áttekintésén van a hangsúly. A személyes tapasztalatok három típusáról beszélhetünk, amelyek végigkísérhetők az emlékiratban. Az első az intellektuális kontextushoz (iskolai, baráti, szakmai együttműködések) kapcsolódik, és gyakran fűződik olyan személyekhez, akiket a szerző ismert, akikkel barátkozott vagy vitatkozott. Ezek kétségkívül nyomot hagytak személyiségének és intellektuális álláspontjainak alakulásán. A másik a politikai kontextusra vonatkozik: a szerző felidézti saját politikai fejlődését és ingadozásait, végül a szocializmus melletti kiállását, a huszadik századi kommunista rendszerek hibáinak tudatában. A harmadik a zsidó problematikára összpontosít, és így közvetlenül kapcsolódik az elbeszélő családjához és a zsidó kontextushoz.

---

⁵⁵ Peter Meusburger, „Knowledge, Cultural Memory, and Politics”, in *Cultural Memories: The Geographical Point of View*, ed. by Peter Meusburger, Michael Heffernan and Edgar Wunder (London–New York: Springer, 2011), 51.

⁵⁶ Jeanette Rodríguez and Ted Fortier, *Cultural Memory: Resistance, Faith & Identity* (Austin: University of Texas Press, 2007), 7.

⁵⁷ Rodríguez and Fortier, *Cultural Memory: Resistance, Faith & Identity*, 8.

A három típust nem lehet teljesen elválasztani egymástól, mert összefonódnak, áthatják és kiegészítik egymást. Fejtő emlékiratában az identitás, antiszemitizmus és asszimiláció problematikája, amely, mint láthattuk, az egész művet áthatja, közvetlenül kapcsolódik a személyes tapasztalatokhoz, mivel az elbeszélő személyiségének, nézeteinek és világszemléletének kialakulását, de a történelmileg problematikus jelenségekre való emlékezését is befolyásolta, amint arra az előző fejezet vizsgálata során következtethetünk. A másik esetben a társadalmi kontextus válik fontossá, mivel a megfigyelés tárgya az, hogyan hat az egyén kulturális kódokhoz való alkalmazkodásának módja az emlékezetének alakulására.⁵⁸ A környezet ellenségeskedése és előítéletei, amelyekről az előző fejezetben esett szó, hatottak az emlékiratíró önmagáról és a társadalomról alkotott képének alakulására. Tekintettel a második világháborúra, annak előzményeire, és következményeire, Fejtő gondolatai a történelem tévutairól értékes és humánus figyelmeztetések. Felvetődik a kérdés, vajon el lehet-e választani ezt a két vizsgálódási módot? Fejtő prózájában ezek szorosan összekapcsolódnak és összefonódnak. Az olvasó bepillantást nyerhet a huszadik század társadalmi, politikai és kulturális folyamataiba egy tapasztalt és érzékeny ember tudatának fénytörésén keresztül, aki a huszadik század intellektuális és kulturális fejlődésében kitörölhetetlen nyomot hagyó emberekkel állt kapcsolatban, s mindemellett személyes gondolatait, kétségeit, számításait is megismerjük. Amikor a szerző azt állítja, hogy az asszimiláció fokától függetlenül a zsidók továbbra is rendelkeznek bizonyos kulturális örökséggel, akkor nézeteinek és önmeghatározásának lényegére mutat rá.

Saunders állásfoglalása szerint az életírás a történelem és az emlékezet intertextuális jellegére utal, mert felhasználhatja a szöveges dokumentum vagy bizonyíték bármely formáját és bekapcsolhatja a szövegtestbe,⁵⁹ maga az intertextualitás pedig, Lachmann megfogalmazása szerint, a kulturális emlékezet különleges formája.⁶⁰ Fejtő memoárjában szembesülünk azzal, amit Lachmann participációnak nevez: több, egy kultúrkörhöz tartozó szöveg viszonyáról van szó, amelyek között dialógus áll fenn, és ez az ideák megosztását és további feldolgozását eredményezi.⁶¹ Fejtő ily módon kapcsolódik az előző szövegekhez vagy vitába száll velük, és eközben láthatóvá válik a kétoldalú folyamat: másokat és magát is idézi, s így szerzői intertextualitásról beszélünk. Az emlékiratíró így saját műveire: leveleire, naplóira, könyveire hivatkozik. Ezek közül egyes szövegek, mint a levelek vagy a könyvek (*A zsidó és az Úristen*, *Kommunismus* és *antiszemitizmus*), mint azt korábban láttuk, közvetlenül a

⁵⁸ Cubitt, *History and Memory*, 73.

⁵⁹ Max Saunders, „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”, 321–22.

⁶⁰ Renate Lachmann, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997).

⁶¹ Lachmann, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*, 17.

zsidóság problematikájával és tematikájával foglalkoznak. Fejtő szövegében az említettek egyfajta szerzői autoritás megteremtését célozzák meg: vélekedéseit és adatait hiteles forrásokra hivatkozva közli, és ezzel az objektivitás illúzióját kelti. Az autoritás hatásának elérésén kívül a szerző utal arra, hogy már előbb is foglalkozott ezzel a problematikával és azt sugallja, hogy elég sok tapasztalata van e téren, továbbá, hogy ezekkel az eredményeivel bizonyos sikereket is elért. Művei szakmai önéletrajzának is szerves részét képezik, ezért, élettörténetének rekonstruálásakor nem hagyhatjuk ezeket figyelmen kívül, továbbá a személyes identitásához is kapcsolódnak. Végül, Lachmann logikáját követve, ezzel maga az emlékezet kultúrája épül és gazdagodik.⁶²

5.

Fejtő emlékirata két szinten hozza létre az emlékezet felépítményét. Az első szövegbeli, mert kihasználja a tanú személyes pozícióját és azét a személyét is, aki a saját és környezete múltjára is emlékezik. Ezután az emlékeket kerek elbeszélői egységbe foglalja, amely az egyes emlékeztöredékeknek értelmet és kontextust ad, és ily módon rekonstruálja a zsidók helyzetét a huszadik századi Közép- és Kelet-Európában. A másik szint szövegen kívüli, és arra szólít fel bennünket, hogy saját, a huszadik századról szerzett ismereteinket alkalmazva hasonlítsuk őket össze az emlékiratíró emlékeivel. Egyúttal azt is sugalmazza, hogy a vizsgált mű egy szélesebb szövegkorpusz része, melynek elemei a huszadik századi európai antiszemitizmus és az asszimiláció problematikájával foglalkoznak, és erre az emlékirat intertextuális aspektusai világosan utalnak is.

Ma a jobboldali és/vagy populista rezsimek népszerűségét tapasztalhatjuk nemcsak Európában, hanem az egész világon, tanúi vagyunk a migrációs válságnak, a gazdasági és társadalmi változásoknak, ami termékeny talaj az idegengyűlölet és az antiszemitizmus újraéledése számára. Sok olyan tényező, amely a huszadik század első felében Magyarországon az antiszemitizmust szította, és amelyeket Fejtő könyve magába foglal, mint amilyen a modernizáció gátlása, a gazdasági problémák és a középosztály hanyatlása, ma is jelen van az európai országokban. Ezért a szerzőnek a huszadik századról írt éles hangú elemzése ma is aktuális, visszaemlékezéseit elénk táró emlékirata – amely egyúttal a társadalmi emlékezet létrehozásának folyamatához is hozzájárul – figyelemztetés lehet számunkra.

Fordította: Ćurković-Major Franciska

---

⁶² Usp. Lachmann, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*.

Irodalom

- Beller, Steven. *Antisemitism: A Very Short Introduction*. Oxford–New York: Oxford University Press, 2007.
- Cline, Sally and Angier, Carole. *The Arvon Book of Life Writing: Writing Biography, Autobiography and Memoir*. London: Methuen Drama, 2010.
- Cubitt, Geoffrey. *History and Memory*. Manchester–New York: Manchester University Press, 2007.
- Durić, Dejan. *Između književnosti i pamćenja: prisjećanje zaboravljenoga*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 2018.
- Erl, Astrid. *Memory in Culture*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Fejtő Ferenc. *Budapesttől Párizsig: Emlékeim*. Budapest: Magvető Kiadó, 1990.
- Helling, Jocelyn. *The Holocaust and Antisemitism: A Short History*. Oxford: Oneworld Publications, 2003.
- Lachmann, Renate. *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- Lejeune, Philip. *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. Varga Zoltán, Budapest: L'Hamattan, 2003
- Margalit, Avishai. *The Ethics of Memory*. London–New York: Harvard University Press, 2002.
- Meusburger, Peter. „Knowledge, Cultural Memory, and Politics”. In *Cultural Memories: The Geographical Point of View*, ed. by Peter Meusburger, Michael Heffernan and Edgar Wunder, 51–69. London–New York: Springer, 2011.
- Neumann, Birgit. „The Literary Representation of Memory”. In *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erl and Ansgar Nünning, 333–343. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Pascal, Roy. *Design and Truth in Autobiography*. London–New York: Routledge, 2016.
- Rodríguez, Jeanette and Fortier, Ted. *Cultural Memory: Resistance, Faith & Identity*. Austin: University of Texas Press, 2007.
- Saunders, Max. „Life-Writing, Cultural Memory, and Literary Studies”. In *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erl and Ansgar Nünning, 321–331. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Welzer, Harald. „Communicative Memory”. In *Media and Cultural Memory*, ed. by Astrid Erl and Ansgar Nünning, 285–298. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008.

Williams, Hellen L. and Conway Martin A. „Networks of Autobiographical Memories”. In *Memory in Mind and Culture*, ed. Peter Boyer and James Wertsch, 33–61. New York: Cambridge University Press, 2009.

Wistrich, Robert S. *Laboratory for World Destruction: Germans and Jews in Central Europe*. Lincoln–London: University of Nebraska Press, 2007.

Zerubavel, Eviatar. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of Past*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 2003.

Žižek, Slavoj. *The Plague of Fantasies*. London–New York: Verso, 2008.

Dvadeseto stoljeće kroz prizmu pamćenja: memoar *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* Ferenc Fejtöa

Djelo *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* Ferenc Fejtöa memoarska je proza koja ulazi u korpus tekstova koje nazivamo „pisanje o životu” (*life-writing*). Memoar povezuje dvije razine: ispovjedno intoniranu naraciju sa sagledavanjem širega povijesnoga konteksta i njegovih sudionika. Upravo iz navedenoga razloga predstavljaju poticajan materijal za sagledavanje pamćenja. *Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba* osvjetljava povijest dvadesetoga stoljeća, u kojoj je autor imao poziciju svjedoka te je u zbivanja bio egzistencijalno uključen. Zbog obimnosti i složenosti djela, u izlaganju će se problematizirati jedan aspekt djela, koji ćemo sagledavati iz perspektive književnih studija pamćenja, a on se odnosi na odnos pamćenja naspram problematike židovskoga identiteta, asimilacije te antisemitizma u srednjoj Europi tijekom dvadesetoga stoljeća. Također, a s obzirom na pamćenje, postavlja se pitanje može li djelo danas funkcionirati kao osmatračnica za suvremeno doba.

Ključne riječi: pamćenje, kolektivno pamćenje, memoar, književni studiji pamćenja, antisemitizam